

De baltiska ländernas självständighetskamp i första världskrigets kölvatten

av Rasmus Marjanen

TITEL:

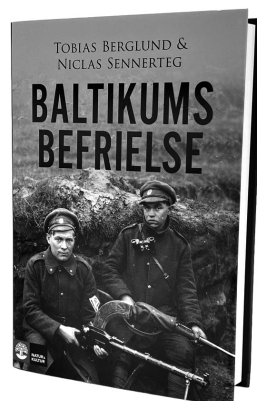
Baltikums befrielse

FÖRFATTARE:

Tobias Berglund och Niclas Sennerteg

FÖRLAG:

Natur och kultur, Stockholm 2023

NÄR VAPNET TYSTNADE på västfronten i november 1918 besatt tyska styrkor fortfarande stora delar av Baltikum, med föga intresse att släppa sitt inflytande i regionen. Samtidigt samlade det ryska inbördeskriget fart och spred sig till regionen. Varken den tsartrogna vita sidan- eller de röda bolsjevikerna hade någon avsikt att låta dessa områden falla utom rysk kontroll. I boken *Baltikums Befrielse 1918–1920* skildrar Tobias Berglund och Niclas Sennerteg hur det ur detta politiska kaos växte fram tre självständiga statsbildningar: Estland, Lettland och Litauen.

Författarna själv beskriver projektet som en fortsättning på deras tidigare verk *Finska Inbördeskriget* (2017), vilket ter sig logiskt med tanke på att händelserna i Baltikum 1918 till 1920 – likt det finska inbördeskriget 1918 – uppstod i kölvattnet av första världskrigets omvälvningar. Den finska inblandningen behandlas ändå sparsamt och istället ligger fokus på den roll som svenska frivilliga spelade i händelseförloppet i regionen, samt hur händelserna behandlades i den svenska pressen och politiska debatten.

Syftet med boken är därmed att dels berätta hur de tre baltiska staterna blev självständiga statsbildningar, dels hur denna process betraktades i de nordiska länderna, framför allt Sverige. Boken är därmed främst riktad till en rikssvensk läsekrets även om den något småskaligare danska frivilliginsatsen också behandlas.

Författarna betonar dock att den svenska hjälpen var militärt obetydande i det större händelseförloppet – och att syftet inte är att hävda motsatsen. Förmodligen har den språkliga aspekten också påverkat infallsvinkeln, i och med att källförteckningen tyder på att författarna inte haft möjlighet att granska materialet på originalspråken estniska, lettiska och litauiska. I varje fall inte i en större omfattning. Detta orsakar vissa problem med tanke på att boken – trots sitt fokus på den nordiska inblandningen – även försöker tillföra en bredare analys av utvecklingen i området under denna period. Resultatet blir också oundvikligen att lokala röster får mindre utrymme än utomstående aktörer såsom politiker och befäl vars memoarer finns tillgängliga på flera språk.

Likt rubriken antyder handlar berättelsen främst om hur de tre ovannämnda länderna ”vann sin självständighet”, men Berglund och Sennerteg problematiserar ändå begrepps användningen och varierar mellan begreppen självständighetskrig och befrielsekrig beroende på sammanhanget. Detta är centralt med tanke på hur många aktörer som var aktiva i konflikterna. I och med att de flesta frivilliga från de nordiska länderna, särskilt de som skrev memoarer, stred på den vita sidan, leder det till att berättelsen främst handlar om den vita sidans krigserfarenheter.

Ett undantag utgörs av den svenska socialisten Anton Nilsson, vars excentriska livshistoria får mycket synlighet. Nilsson hade blivit dömd för Amaltheadådet 1908, men blev senare benådad. Han deltog som pilot på den röda sidan i ryska inbördeskriget och i denna roll tog han del av striderna i Baltikum. Från Nilssons berättelse framgår flera olika motiv som var vanliga bland Baltikumfrivilliga: problem i hemlandet, ofta i form av arbetslöshet eller brottsregister, äventyrslystnad och i vissa fall också genuin idealism. Författarna gör ett bra jobb i att belysa vilken brokig skara de frivilliga verkligen utgjorde, och denna aspekt utgör verkets största styrka.

För danska nationalister och nationalromantiker var Estland landet där Dannebrogen mytiskt svävade ned från skyn på 1200-talet. För svenskar som fortfarande hyste stormaktsdrömmar utgjorde området en gammal svensk provins som gick förlorad i det stora nordiska kriget. I nationalistiska feberdrömmar kunde Estland fortfarande knytas till det gamla fosterlandet. Dessutom skyggade representanter för de tävlande regeringarna i regionen inte undan från att försöka betona en historisk kontinuitet för att få stöd utomlands. De nya regeringarnas ledarskikt var förvisso desperata att finna stöd och legitimitet, vilket ledde till att de

ofta var tvungna att ta emot hjälp från personer av dubiös militär nytta.

Såsom Berglund och Sennerteg betonar, var motiven i verkligheten sällan så förnäma. Den svenska soldaten Conrad Carlsson som stred på den vita sidan i ryska inbördeskriget, utgjorde inte ett undantag. Han beskriver hur han motiverades av faktumet att kriget gav honom ”arbete och bröd”. En annan stor grupp var veteraner från den Svenska brigaden i finska inbördeskriget som hade problem med att anpassa sig till livet hemma i Sverige. För många erbjöd kriget i Baltikum helt enkelt ett alternativ till en svår eller sysslolös vardag.

Trots det blygsamma bidraget som de frivilliga utförde, stoppade det inte pressen i hemlandet från att tidvis försöka måla frivilliginsatserna som militärt avgörande hjältesagor. Ett ypperligt exempel utgörs av hur svenska tidningar skrev om den lilla svenska frivilligbataljonens insats i den estniska motoffensiven mot röda armén våren 1919. Bataljonen, som bestod av några hundratals man, beskrevs som spjutspetsen i offensiven som körde ut röda armén från landet. Det var dock uppenbart att alla på hemmaplan inte blint trodde på dylika beskrivningar, och det förekom också stark kritik gentemot diverse äventyrare. Situationen hjälptes inte av faktumet att det med jämna mellanrum kunde lyftas fram exempel på personer som utvisats från länderna de påstods försöka rädda, eller officerare som svindlat pengar ägnade åt sina förband.

Den tyska inblandningen i regionen får också mycket uppmärksamhet, och författarna gör ett bra jobb i att demonstrera hur djuprotade- och sprättiga de tyska imperialistiska drömmarna i Baltikum var. Efter Tysklands förlust i världskriget, tillät västmakterna ett fortsatt tyskt inflytande med den cyniska politiken att låta tyskarna agera som spärr för bolsjevikernas intrång i regio-

nen. Medan britterna främst förlitade sig på sin flotta, skulle tyskarna säkra markområden för att hindra bolsjevikernas inflytande.

Baltikum blev en spelbräda för skrupelfria tyska krigsherrar som förde befäl över de ökända frikåren som växte fram i området. Ursprungligen var regeringen försiktig med att tillåta rekrytering till dessa förband, men den tyska paranoian förstärktes av röda arméns framgångar vid årsskiftet 1918–1919. De tyska befälen i regionen målade upp skräckscenarier där bolsjevikerna skulle anfälla Ostpreussen och slå ihop sig med tyska kommunister. Hemma i Tyskland rådde ingen brist på arbetslösa och rastlösa veteraner som var villiga att resa iväg till nästa krig för att slippa kaoset i hemlandet. Det ryktades också om att tyska soldater som deltog i kriget skulle få odlingsmark i Lettland efter freden. Dyliga idéer uppmuntrades av den balttyska adeln i området, som försökte grunda en egen stat med tyskt stöd, medan de tyska ledarskikten hänsynlöst utnyttjade balttyskarna för sina egna politiska ändamål.

Tyskarnas visioner för regionen var i flera fall nästan lika utsvävande som i de små svenska kretsarna där det fortfarande fanns hopp om att införa svenskt herravälde i delar av Baltikum. Diverse kungaäventyr planerades, men dessa kollapsade i samband med nederlaget i världskriget. Ännu 1919 försökte tyska styrkor utföra ett kufför-sök i Lettland, men det föll på västmakternas motstånd och faktumet att regeringen hemma i Tyskland inte ville bli kopplad till händelsen. I takt med att de baltiska reger-

ingarna blev starkare och kunde hävda sig militärt, och fredsförhandlingarna i Versailles började nå sitt slut, förlorade tyskarna inflytande i regionen. Det dröjde dock till december 1919 innan de lämnade Baltikum.

Berättelsen som boken förmedlar löper bra då kapitlen fokuserar på enskilda personer eller individuella händelser, men händelseförloppet blir aningen otydligt när författarna plötsligt hoppar till att snabbt beskriva större politiska utvecklingar. Den hisnande mängden olika aktörer som var inblandade ursäktar dock skribenterna något. Frågan är dock ifall det var nödvändigt att försöka få allting inom samma pärmar. Tidvis känns det som om författarna inte har kunnat bestämma sig ifall det borde handla om två skilda verk, en med fokus på frivilliginsatserna, en som beskriver de baltiska ländernas självständighetskamp. Berglund och Sennerteg lyckas ändå väl med sitt uttryckliga syfte, nämligen att beskriva den nordiska frivilliginsatsens nyanser. Boken lämpar sig också väl för militärhistoriskt intresserade i och med att den innehåller rikligt med intressanta anekdoter: från den handfull av brittiska pansarvagnar som stred för den så kallade Nordvästarmén på den vita sidan i ryska inbördeskriget, till berättelsen om den svenska flygpionjären Olof Dahlbecks karriär i Litauens flygvapen. Verket erbjuder därmed intressant och omfattande läsning för en stor läsekrets, men denna spretighet blir också dess största svaghet.

Recensenten är doktorand i allmän historia vid Åbo Akademi.